

творчості вчителя, активності учня (5, с.48). Ці аспекти наших читанок належно не реалізовані. Ст ілюстрування деяких з них не враховує психофізичного розвитку дітей молодшого шкільного віку. Можна сказати, що ілюстрації ближчі сільським дітям і відчужені від міських, змальовують побут і життя лише села, до того ж коліями У читанках подекуди відсутній зв'язок між текстом ілюстраціями та між самими ілюстраціями, не пружується тематичний ряд. Загальновідомо, що ілюстрації це носій ідеї, яка міститься у тексті. Тож зв'язок ілюстрації з текстом можна було б досягти за допомогою підтексту: запитань і завдань до ілюстрацій. Зокрема, доречними часом запитання і завдання такої спрямованості: стосовно малюнка (щось на ньому знайти, пояснити або що); від малюнка до малюнка (знайти на малюнку те, про що говори у тексті, підтвердити малюнком ознаки предмета чи явища про які довідуємося з тексту); від малюнка до тексту (знайти в тексті місце, яке може слугувати поясненням того, зображено); від малюнка до малюнка (порівняти одне зображення з іншим або що).

Отже, підготовка підручників для початкових класів потребує конкретних знань у галузі підручникотворення зокрема, розуміння психофізичних особливостей дітей молодшого шкільного віку, врахування психолого-педагогічних вимог до навчальних книжок і важливої складової їх структури—ілюстративного матеріалу. Залишаючись

- вноцінним компонентом структури підручника ілюстративний матеріал сприяє розв'язанню головного завдання сучасної школи—впровадженню у шкільну практику розвивального навчання.

1. Давидов В.В. Проблемы развивающего обучения: Опыт теоретического и экспериментального исследования.—М., 1986.—240 с.
2. Зверев И.Д. Школьный учебник: Проблемы и пути их развития // Проблемы школьного учебника.—М., 1991.—Вып.20.—240 с.
3. Максаковский В.П. Учебник нового поколения. // Проблемы школьного учебника.—М., 1991.—Вып.20.—240 с.
4. Турбовский М.Я. Изобразительный и архитектурно-художественный аспекты книги и стиля // Проблемы школьного учебника.—М., 1988.—Вып. 18. 320с.
5. Функции художественно-графического оформления учебников: Сб.ст.: Пер.с серб.-хорв. //Под редакцией Г.М.Донского.—М., 1988. 128 с.

ДИДАКТИКА. МЕТОДИКА, НОВІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

С.У.ГОНЧАРЕНКО, ПРОБЛЕМИ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ
В.М.ВОЛОДЬКО ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ

Индивидуализация процесса обучения рассматривается как система "субъект-субъектных" отношений. Решение этой важной дидактической проблемы предлагается на основе комплексного и системного подхода с учетом исторического опыта.

Individualization of the process of education is considered as a system of "subject-subject" relations. Solution of this important didactic problem is suggested on the basis of complex and system approach with account for historical experience.

На одній з науково-практичних конференцій з проблеми професійної педагогічної освіти один з авторів виступив з доповіддю на тему "Індивідуалізація процесу навчання студентів: проблеми, здобутки, пошуки". Були запитання. Серед них: "Чому так гостро стоїть питання про розробку і практичне втілення індивідуалізації процесу навчання?" Доповідач відповів. Тоді йому здавалося, що він переконав присутніх своїми міркуваннями і впевненістю. Проте згодом, аналізуючи результати науково-практичної конференції, ми замислились: чому все-таки так багато практиків і науковців цікавляться цією проблемою, а деякі ставляться до неї скептично? Якщо подивитись бодай поверхово на проблему, як вона розв'язувалась, трактувалась у теоретичних працях, практично-методичних посібниках і т.п., то можна зробити деякі попередні висновки. По-перше, проблема індивідуалізації навчання цікавила багатьох науково-практичних працівників у минулому. По-друге, кожен з дослідників трактував її по-своєму, виділяючи той чи той аспект, особливість, напрям і т.ін. По-третє, не було соціального замовлення на науково-практичну розробку і дослідження проблеми. І, нарешті, не було комплексного, цілісного і системного дослідження цієї важливої наукової і

практичної педагогічної проблеми, з залученням до цього фахівців різних наук та галузей.

Ось чому, на наш погляд, багато вчителів, викладачів, працівників вищих та науково-дослідних закладів додержуються думки, що, по-перше, індивідуалізація - це "принцип", "метод", "засіб", "форма", "шлях", "умова", "напрямок", "фактор", які сприяють інтенсифікації навчання в школі або вузі.

По-друге, не варто займатись цією проблемою. Адже держава прямує до ринкової економіки, до платного навчання, до скорочення наборів до вищої школи, до створення приватних навчальних закладів, тому вже не треба "інтенсифікувати", "активізувати", "розвивати" і "формулювати" навчально-пізнавальну діяльність особистості.

Зважаючи на ці та ряд інших міркувань, ми і вирішили викласти свій погляд на стан і перспективи розвитку проблеми і, можливо, залучити опонентів до ділового диспуту та пошуку наукової істини.

У міру розвитку педагогічної науки розвивалась і проблема індивідуалізації навчання. У своєму розвитку вона пройшла кілька етапів.

Перший. *Розробка загальних положень і рекомендацій з вивчення і врахування індивідуальних особливостей учнів (студентів) та їх реалізація у практиці навчання.* Автор "Великої дидактики" і "Материнської школи" Я.А.Коменський, засновник класно-урочної системи як основи "загальної освіти", водночас зауважував, що в дітях більше здорової первородної чистоти і незіпсованості, ніж вважалося раніше, тож треба допомагати їм розвивати ці позитивні якості.

У своїй уявній "пансофічній" школі—школі загальної мудрості, що є і сьогодні небуденним явищем, Коменський реалізує підхід до вивчення індивідуальних особливостей дітей і їх врахування у практиці. Він набагато випередив своїх сучасників (і послідовників також) у розумінні індивідуальних якостей, необхідності і важливості індивідуального підходу до дітей у процесі їх навчання. Великий Коменський, уболюючи за "загальну освіту", бачив єдиний шлях до її втілення — класно-урочну систему, яка дає змогу охопити якомога більше дітей навчанням. Водночас він розумів, що саме в ній приховується небезпека підвести всіх учнів під один шаблон, позбавити їх своєрідності. Тому Коменський так наполегливо пропону-

вав учителям вивчати і враховувати індивідуальні особливості і писав про це в кожній своїй праці.

Другий. *Теоретичний рівень розробки індивідуального підходу до учнів у навчанні.* Основоположником теоретичного обґрунтування індивідуалізації навчання слід визнати, на наш погляд, К.Д.Ушинського. Він вважав, що головною умовою успішного навчання є врахування вікових особливостей учня. К.Д.Ушинський першим серед учених-практиків довів, що діти за своєю природою "є дуже індивідуальні". Відома його думка, що коли педагогіка хоче виховати людину у всіх відношеннях, то вона повинна перш за все пізнати її у всіх відношеннях. Йому належить ідея впровадження індивідуального підходу до учня в умовах колективної навчальної праці класу, яка і сьогодні є основоположною ідеєю. Цей вислів К.Д.Ушинського набув методологічного положення для дослідників і практиків-педагогів.

Третій. *Індивідуальний підхід розглядається як педагогічний принцип на рівні соціального, педагогічного і психологічного експерименту:* Цей період розпочався у двадцяті роки ХХ ст. Ідеї індивідуального і диференційованого підходу до навчання дітей набувають широкого розмаху в теорії і особливо в практиці.

Наукові праці П.П.Блонського, Л.С.Виготського та ін. створювали найкращі умови для індивідуально-диференційованої праці з учнями та студентами. В ці роки широке застосування набули Дальтон-план і лабораторно-бригадний методи навчання, розвивалась педологія як наука про дитину. Велись пошуки й інших напрямів, форм і методів навчання. Але після відомих партійних постанов 1931-1932 рр. ця робота була визнана антинауковою, буржуазною і не вартою широкого розповсюдження. Цими постановами впровадились жорстка класно-урочна форма і колективний метод навчання. За інерцією деякі педагоги ще працювали над проблемою індивідуалізації і диференціації навчання, але вже після постанови ЦК ВКП(б) від 4 липня 1936 р., коли наука про дитинство педологія була теж визнана помилковою, буржуазною, а таких видатних учених, як П.П.Блонського, Б.О.Аркина, майже позбавили можливості публікувати свої праці, ця робота припинилася. Все це, як відомо тепер, привело до "бездітної" і "позастатевої" педагогіки і психології.

Четвертий. *Етап значного теоретичного і методичного осмислення принципу індивідуального підходу до учнів*

і студентів у навчанні. Цей період охоплює кінець 50-х, середину 60-х років. У ці роки такі вчені як О.О.Бударний, А.О.Кирсанов, І.Е.Унт, В.І.Загвазінський, Е.С.Рабунський, Е.Я.Голант та інші знову повернулись до проблеми індивідуалізації і диференціації навчання. Це повернення відбулось на нових психофізіологічних, педагогічних і суспільних засадах. Праці психологів і фізіологів (П.К.Анохіна і С.Л.Рубінштейна) дали ту основу, на якій велись дослідження педагогів. Науково-дослідницька робота переходить з центру на периферію: у Тартуський та Казанський університети, інші наукові центри (Новосибірський, Ростовський-на-Дону університети).

Але цей період тривав недовго. З середини 60-х років розпочалось "тихе" згорання фундаментальних наукових досліджень у педагогіці і психології. Відбувається дивне: про індивідуалізацію, індивідуальний підхід, диференціювання говориться і пишеться так багато, як ніколи раніше. Але практику це не зачіпає. Проводиться мовчазне розпорошення і подрібнення комплексних досліджень проблеми на менші, малозначущі "проблемки". Відбувається декларування проблеми. Командно-адміністративна система не була зацікавлена в індивідуалізації навчання. Їй було зручніше впроваджувати імперативний характер процесу загального навчання.

П'ятий. *Сучасний період теоретичного переосмислення і практичного втілення індивідуалізації процесу навчання у нових умовах.* Цей етап справедливо можна назвати етапом звільнення від ідеологізації і політизації процесу навчання, розуміння суті людини і особистості, природи її розвитку.

Тепер, після проголошення Україною незалежності, з початком розбудови національної системи освіти, демократизації суспільства загалом і процесу навчання в тому числі, інтерес до індивідуалізації знову зростає. Багато вчених і практиків, аспірантів і докторантів звернулись до цієї проблеми, а також до вивчення і узагальнення зарубіжного досвіду. Проводяться науково-практичні конференції (Херсон, 1991, 1993), семінари, з'являються наукові статті.

Але все це відбувається стихійно, не координується і не узгоджується, без відповідного замовлення і фінансування. Робота йде з власної ініціативи дослідників.

66 Цей короткий аналіз історії виникнення і розвитку

проблеми, звичайно, не повний, але і він дає змогу побачити, який шлях вона пройшла досьгодні.

Отже, розвиток проблеми індивідуалізації процесу навчання в сучасних умовах, як ми відзначили, перебуває на п'ятому етапі. Багато авторів нерідко висловлюють з цієї проблеми майже протилежні міркування, які взаємно виключають одне одне. Спробуємо проаналізувати набутий досвід і зробити певні узагальнення.

Найперше варто глибше обгрунтувати, чому ми вважаємо індивідуалізацію процесу навчання дуже важливою науково-практичною педагогічною проблемою (а можливо, і завданням) у сучасних умовах.

Розбудова демократичного, соціально орієнтованого суспільства потребує насамперед розв'язання історичного завдання — всебічного вдосконалення творчого розвитку кожної людини. А це, в свою чергу, потребує вивчення тих змін, які відбуваються в самій людині, в її психіці, поведінці, в усіх сферах її життєдіяльності, новоутворень на кожній стадії, які впливають на ефективність її діяльності. Як свідчать дослідження, близько 40% учителів на кінець першого і навіть третього року праці в молодших класах не знають своїх учнів. 35% вчителів знають не всіх, і тільки 25% — знають кожного свого вихованця. 50% учителів старших класів (за винятком класних керівників) не знають усіх своїх учнів, 30% знають не всіх, 20% учителів знають усіх своїх учнів.

На жаль, лише 40% опитаних учителів вважають за необхідне знати стан здоров'я, особливості психіки своїх вихованців, індивідуальні особливості працездатності, готовності до навчання тощо. 60% учителів вважають, що основним якісним показником, який визначає успіх у навчанні, є працьовитість учня.

Тільки 20% учителів у здібності учня включають весь комплекс якостей, зокрема увагу, пам'ять, мотивацію і т.п. Крім того, в сучасних умовах треба добиватися, щоб кожен учень (студент) зміг отримати не тільки різнобічні знання, а й розвинув у собі тільки йому притаманні здібності, індивідуальні задатки і реалізував свої можливості. Індивідуалізація навчання якраз і означає вивчення цих індивідуальних якостей особистості на основі психолого-педагогічних заходів, побудову процесу їх розвитку та формування.

Статистика свідчить, що кількість дипломованих спеціалістів до останніх років постійно зростала, а віддача

від них була низькою. Ми вважаємо, що коли не головною, то однією з головних причин цього є "загальний" характер освіти і "поточний" спосіб підготовки фахівця, без урахування особистісних мети і мотивів навчання, здібностей, можливостей і т.ін.

Аналізуючи праці різних авторів, ми дійшли висновку, що оскільки не було соціального замовлення на вивчення проблеми з метою її впровадження, то і в дослідженнях маємо "авторські" результати.

Кожен автор, займаючись вузькою метою, робить висновки, виходячи з результатів своїх досліджень. Тому індивідуалізація як термін і має таке розмаїття в трактуванні. Кожен автор розуміє його по-своєму.

Наприклад, І.Е.Унт вважає, що індивідуалізація — це здійснення принципу індивідуального підходу, врахування у процесі навчання індивідуальних особливостей учнів у всіх його формах і методах, незалежно від того, які особливості і якою мірою вони враховуються.

Педагогічна енциклопедія дає таке визначення індивідуалізації, що це "... організація навчального процесу, при якому вибір способів, прийомів, теми навчання враховують індивідуальну різницю учнів, рівень розвитку їх здібностей до навчання".

О.О.Бударний, А.О.Кирсанов, Е.С.Рабунський взагалі вважають, що індивідуалізація зовсім не допускає врахування особливостей кожного учня. Як нам здається, вони індивідуалізацію підмінюють диференціацією навчання. Хоча ми вважаємо, що перше не можна реалізувати повною мірою без другого, як і друге без першого.

Часто можна зустріти і таке—індивідуалізація і диференціація процесу навчання—це синонімічні поняття.

Ми переконані, що індивідуалізація тісно пов'язана з індивідуальністю, але ці поняття не тотожні. Якщо індивідуальність особистості характеризується в статичному плані, то індивідуалізація — в динамічному, відображаючи закономірності формування, розвитку і вияву.

Іноколи в науковій літературі можна зустріти твердження, що смисл індивідуалізації полягає в розвитку рідкісних здібностей або таланту особистості. Однак це лише одна з її функцій. Індивідуалізація включає ще й процеси розвитку і формування індивідуальності особистості, її самореалізації в житті. Це, як видно, дві сторони одного нерозривного процесу, зумовленого тісною взаємодією.

Це твердження є базисною основою для розуміння суті визначення поняття індивідуалізації як процесу розвитку і формування особистості.

Тому, враховуючи все це та зарубіжний досвід, ми зробили спробу дати визначення поняття індивідуалізації процесу навчання.

Індивідуалізація—це організація такої системи взаємодії між учасниками процесу навчання, при якому найбільш повно використовуються індивідуальні особливості кожного, визначаються перспективи подальшого розумового розвитку і гармонійного вдосконалення особистісної структури, відбувається пошук засобів, які б компенсували наявні недоліки і сприяли б формуванню індивідуального стилю діяльності майбутнього спеціаліста.

Отже, ми вважаємо, що індивідуалізація—це дидактичний (а не педагогічний) принцип побудови системи відносин учня (студента) і вчителя (викладача) в процесі навчання. Пояснимо нашу думку.

Один з головних недоліків існуючого процесу навчання— "суб'єкт-об'єктні" відносини. Є учень, є вчитель. Один учиться, другий учит. Один "виголошує" істини, другий їх сприймає (або не сприймає). Процес навчання побудований на запам'ятовуванні учнем тих знань, носієм яких виступає вчитель (викладач). І в цьому вся трагедія сучасного процесу навчання. Він настільки зорганізований, загнаний у рамки імперативів, що не дає змоги учневі (студентові) розвивати свої особистісні, тільки йому притаманні якості, реалізувати свої здібності, інтереси, прагнення тощо. Учень (студент) перебуває у жорстких рамках процесу навчання і звикає до пасивної ролі, відведеної йому. З добре розвинутою пам'яттю учень (студент) учиться відповідно, розвиваючи і формуючи в собі здібності доброго, слухняного виконавця, безініціативного, позбавленого творчості службовця.

Щоб зблизитися або уникнути цього недоліку, слід якомога ширше впроваджувати систему "суб'єкт-суб'єктних" відносин учня (студента) і вчителя (викладача). Ці нові відносини, на наш погляд, є тією ідеєю, що дає змогу негайно розв'язати багато суперечностей процесу навчання. Автори на ґрунті проведених досліджень і узагальнень досвіду інших переконані, що запровадження "суб'єкт-суб'єктних"

відносин є умовою широкої індивідуалізації процесу навчання. Чому так?

Головним завданням школи (особливо вищої) є не вчити, а навчати вчитись, підготувати учня (студента) до безперервного самостійного навчання. Тому, на наш погляд мають змінитися функції учня (студента) і функції вчителя (викладача). Перший повинен буде разом із засвоєнням відповідних знань розвивати в собі здатність, навички і вміння самостійно їх шукати, тобто оволодівати науковим методом пізнання. Другий же відповідно—допомогти першому навчитися вчитись. При цьому (в ідеалі) мають враховуватися індивідуальні психологічні особливості учня (студента), визначатися час, темп навчання (особливо у вищій школі), комплекс навчальних предметів, основ наук, які належить засвоїти, і форма контролю тощо.

За такої постановки процесу навчання на основі індивідуалізації учня (студента) розвиваються і формуються такі необхідні якості, як самостійність, ініціативність, творчість, упевненість, захоплення, дослідницький стиль діяльності, нарешті, культура пошуку і праці. А це і є ті якості, що так необхідні майбутньому фахівцеві, який буде діяти в нових суспільних умовах. Крім того, сучасному фахівцеві важко буде обійтися без творчих здібностей, ерудиції та ділової активності. А вони, як бачимо, розвиваються в умовах індивідуалізації навчання, в умовах самостійного пошуку і самостійного засвоєння знань.

Варто відзначити, що індивідуалізація тісно пов'язана не тільки з індивідуальністю особистості. Вона також пов'язана з диференціацією. Індивідуалізація як процес завжди починається з відокремлення особистості, виділення його з загального. І ми погоджуємося з авторами, які стверджують, що без спроможності людини до відокремлення від навколишнього середовища стає неможливим її існування як індивідуальності. Але ми не поділяємо думок, що залежність індивідуалізації і диференціації є прямою і безпосередньою, що диференціація веде до регресу особистості.

По-перше, диференціація у процесі навчання—це розподіл індивідуальних особистісних якостей особистості за певними ознаками, притаманними кільком учням (студентам). По-друге, це особливий підхід учителя (викладача) до різних груп учнів (студентів) або окремих учнів (студентів) залежно від змісту, обсягу, складності, методів навчання тощо. По-третє, це розвиток творчих сил кожного учня

(студента), розширення їх інтересів, кругозору, уявлень, можливостей, поглибленого навчання або вивчення предмета, науки чи окремої теми.

Диференціація може бути тимчасовою або більш сталою і здійснюватися у різних формах навчання. Індивідуалізація орієнтує навчання на розвиток своєрідності і неповторності кожної особистості учня чи студента, які розширюють можливості їх особистісного самовияву. Індивідуалізація разом з соціалізацією утворюють дві тенденції у формуванні і розвитку особистості, вони діалектично взаємопов'язані і доповнюють одне одного.

Можна стверджувати, що індивідуалізація та соціалізація існувати одне без одного не можуть, тому що окремо вони викривляють процес навчання, виховання та розвитку. Можуть заперечити, що є й інші шляхи поліпшення процесу навчання. Так, є. Але вони будуть дійсно тільки "поліпшувати" те чи інше в процесі навчання, бо, не зруйнувавши старі відносини і функції процесу навчання, неможливо чекати радикальних змін у справі фахової підготовки, в розвитку особистості учня (студента), взагалі розвитку майбутнього фахівця.

Отже, короткий аналіз розвитку і стану проблеми індивідуалізації процесу навчання свідчить про її актуальність, впровадження її в початковий процес різних учбових закладів підвищить якість не тільки навчання, а головне—якість підготовки майбутнього фахівця, сприятиме розвитку і формуванню особистісних якостей особистості.

Сьогодні, коли держава ставить питання про розширення функцій загальної школи, різних типів навчальних закладів, змінюється зміст, методи навчання, виникає потреба дослідити проблеми індивідуалізації процесу навчання на новому науковому рівні, розглянути її відповідно до нових підходів і трактувань. А це можливо тільки в разі орієнтації на системність досліджень, наявність дієвого наукового координаційного центру, соціального замовлення відповідного фінансування.

Все це дасть можливість створити єдину дидактичну теорію індивідуалізації навчання, в основі якої будуть єдиний системний підхід, цільне дослідження і наукова розробка з відповідним теоретичним обґрунтуванням, з широким виходом на технологію навчання.